

С.І. ШИМОН,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова)

РЕАЛІЗАЦІЯ ОБОВ'ЯЗКУ ПЕРЕДАННЯ «ТОВАРУ» В ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ З КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ РЕЧЕЙ ТА МАЙНОВИХ ПРАВ

Ключові слова: купівля-продаж, майнові права, товар.

Цивільно-правове регулювання обігу майнових прав, які посідають самостійне місце в системі об'єктів цивільних прав, привертає все більше уваги юристів-практиків та науковців. Це пов'язано з істотним зростанням видів цивільних правовідносин, в межах яких активно обертаються різноманітні за змістом майнові права, зокрема, вони виступають об'єктом відчуження, набуття, відступлення. Різноманітні аспекти проблеми цивільного обороту майнових прав досліджувалися в працях вчених різних періодів розвитку правової науки: від класиків цивілістики до сучасних дослідників [4, 78–84]. Зокрема, вони розроблялися в роботах М.М. Агаркова, К.Н. Анненкова, В.А. Белова, Ю.С. Гамбарова, Ю.О. Гладь, Д.Д. Грімма, А.М. Гуляєва, К.Д. Кавеліна, А.В. Коструба, О.А. Красавчикова, В.А. Лапача, К.П. Победоносцева, А.О. Рибалова, О.О. Тверезенко, Ю.Є. Туктарова, В.М. Хвостов, Г.Ф. Шершеневича та інших.

В нинішніх умовах потреба дослідження особливостей цивільно-правового обігу майнових прав актуалізується у зв'язку з тим, що закон безпосередньо розглядає їх як предмет (об'єкт) низки цивільно-правових договорів: купівлі-продажу, міни, дарування, найму, факторингу тощо. Разом з тим, закон поширює на майнові права юридичний режим речей, адже визнає такі права у ч. 2 ст. 190 Цивільного

кодексу України (далі – ЦК України) «не-споживною річчю». У зв'язку з цим постає низка питань, які потребують вирішення: які особливості вчинення правочинів, пов'язаних з відчуженням майнових прав, чи поширюються на них всі без винятку положення щодо відчуження речей та, зокрема, щодо фактичного передання об'єкта відчуження за договорами купівлі-продажу. Спроба знайти відповідь на такі питання є метою нашої праці.

Відповідно до закону (ч. 2 ст. 656 ЦК України) майнові права можуть бути предметом договору купівлі-продажу. Предметом купівлі-продажу відповідно до ч. 1 ст. 656 є товар, який продавець за договором передає або зобов'язується передати покупцеві у власність (ч. 1 ст. 655). Звідси слідує два висновки: по-перше, майнове право, яке є предметом купівлі-продажу, також є «товаром»; по-друге, майнове право може бути об'єктом права власності. Останнє, як бачиться, потребує окремої уваги й докладнішого вивчення, однак у даній роботі ми приймаємо це законодавче рішення як безспірне. Адже законодавець послідовно проводить його в інших нормах про договір купівлі-продажу. Так, ч. 2 ст. 656 вказує, що до договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не випливає зі змісту або характеру цих прав; за положеннями ч. 1 ст. 658

право продажу товару, крім випадків примусового продажу та інших випадків, встановлених законом, належить власникові товару, а ч. 1 ст. 662 встановлює обов'язок продавця передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу.

Доцільно зазначити, що незалежно від чіткої й визначеної позиції законодавця щодо майнових прав як об'єктів, в науці не досягнуто єдності в поглядах на такі блага. Практично висловлюються дві діаметрально протилежні точки зору. Одні вчені стверджують, що майнове право, взяте відокремлено від його об'єкта, не здатне бути предметом задоволення інтересу особи, не може стати предметом чужого інтересу, отже не є об'єктом правовідносин взагалі [7, 71]. На підтвердження цієї позиції вчені наводять такі аргументи. Соціальне благо може бути «моїм», потім стати «чужим», тоді як суб'єктивне право завжди «моє» і «чужим» воно стати не може. Тому «перехід», «передання» права вважається умовним терміном, який лише символізує взаємозалежність правових можливостей кожного наступного його володільця від умов взаємодії з колишніми. Ця залежність виражається в тому, що хоча суб'єктивне право й належало конкретній особі, воно не завжди може бути встановлене діями тільки цієї особи; так, у двосторонніх правочинах вимагається взаємна домовленість про дії, їх виконання й прийняття; внаслідок вчинення одностороннього правочину право встановлюється лише тоді, коли умови, визначені правочином як порядок подальшої поведінки учасників правовідношення, приймаються всіма учасниками відносин. Між тим, вважають ці правознавці, усе це – юридичні факти, які спричиняють встановлення суб'єктивних прав, їх зміну чи припинення стосовно соціальних благ, а не прав, хоч би й майнового характеру.

Російські колеги знаходять підтвердження цієї думки також в п. 14 Постанови Вищого арбітражного суду РФ від 25 лютого 1998 р. «О некоторых вопросах практики разрешения споров, связанных

с защитой права собственности и других вещных прав» [3], який вказує, що предметом зобов'язання є майно. На нашу ж думку, з даного твердження згаданого державного органу РФ наведений висновок не впливає, насамперед, через спірність такого явища, як «предмет зобов'язання». Крім того використаний у вказаному документі термін «майно» загалом може включати і майнові права також, однак саме в контексті наведеного положення він стосується лише речей, оскільки ВАС РФ розглядає у даному положенні випадки здійснення купівлі-продажу нерухомості, а не майнових прав.

Протилежна думка науковців полягає в тому, що виключно лише майнові права (враховуючи і право власності), а не речі, виступають об'єктом відчуження в усіх випадках [2, 26; 4, 86, 89–90; 6, 19–37]. Прихильники такої позиції, зокрема, відводять другорядне місце факту передання товару у відносинах купівлі-продажу речей, вважаючи, що головним є передання права. Погляд на це питання впливає на вирішення проблеми купівлі-продажу майнового права, адже якщо в купівлі-продажу речі об'єктом відчуження вважати право (власності), а не річ, то з необхідністю постануть питання, пов'язані з тим, що: 1) товаром слід вважати виключно права, а не речі; 2) речі, відповідно, слід було б вважати об'єктом тільки права власності і не вважати об'єктами обігу, бо такими є лише права (власності) на них; 3) або ж невідомо, що буде об'єктом відчуження при укладенні договорів купівлі-продажу майна, або 4) не існує договорів купівлі-продажу речей, бо всі такі договори мають об'єктом виключно майнові права (включаючи і право власності).

Загалом, ця проблема потребує окремого дослідження, для потреб нашої праці обмежимося кількома зауваженнями. Один зі шляхів її розв'язання пролягає через аналіз способів реалізації обов'язку передання товару. Коли товаром виступає річ, обов'язок передати її передбачений законом

і немислимою видається купівля-продаж без фактичного передання речі (незалежно від того, коли саме це відбувається: до чи після укладення договору). Якщо вважати об'єктом відчуження право (власності) на річ, то безперечно договір повинен зумовлювати обов'язки передати таке право та передати річ. Якщо припустити існування двох таких обов'язків, то з цього слідував би висновок, про можливість пред'явлення позову до продавця у разі, коли він передав річ, однак не «передав право»; причому така можливість у покупця мала б існувати і в разі, коли товар залишається у нього, що уявляється позбавленим будь-якого сенсу. Існування обов'язку «передати» право власності в таких відносинах взагалі видається сумнівним; таке «передання» відбувається саме по собі, без будь-якої додаткової дії. Вірніше, здійснюючи право розпорядження, продавець, припиняє існування свого права власності; водночас право на цей самий об'єкт виникає у покупця як нового власника. Здійснюючи акт розпорядження, як зазначав В.П. Грибанов, власник визначає фактичну та юридичну долю майна, і тим самим повністю реалізує належне йому право власності, вичерпує його зміст. Право власності припиняється і «перейти до покупця» не може. На думку цього вченого, похідний спосіб набуття права власності пов'язаний не з динамікою такого права, а з волею власника на відчуження майна [1, 387, 389–390]. Зазначимо, що законодавець у ст. 334 ЦК України веде мову саме про «момент *набуття*», «момент *виникнення*» права власності у набувача за договором, а не про «*перехід* права власності». Внаслідок укладення договору купівлі-продажу виникає зобов'язання з передання речі у власність, а право власності на неї виникає внаслідок виконання зобов'язання.

Норми про договір купівлі-продажу тому й не містять вказівки на обов'язок продавця «передати право», що право власності не передається, а припиняється в одного суб'єкта і виникає в іншого. Пе-

редача ж права (власності) відбувається сама по собі, без будь-якої додаткової дії. Як зазначає К.І. Скловський, «спір з прихильниками матеріального акта передання права (власності) вичерпується пропозицією показати такий акт наяву, що поки що не було продемонстровано за умови найвищих пластичних здібностей особи, яка вірує в існування обов'язку передати право (власності)» [5, 142]. Таким актом є передача речі, але може бути й інший акт, обраний для такої ролі суб'єктами чи законом.

Відомо, що за загальним правилом, обов'язок передання майна продавцем покупцеві виникає на підставі укладення договору купівлі-продажу; з моментом передання (вручення) товару пов'язується момент виникнення права власності – відповідно до ст. 334 ЦК України право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Момент, коли обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним, визначається договором купівлі-продажу; якщо ж сторони не вчинили окремого застереження щодо нього, то діють загальні правила, які залежать від певних умов. Так, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар, то моментом передання є момент вручення товару покупцеві; якщо за договором товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару – таким є момент надання товару в розпорядження покупця. Товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передання покупцеві у належному місці, і покупець поінформований про це. Готовий до передання товар повинен бути відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору, зокрема шляхом маркування.

Переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення,

пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товаророзпорядчого документа на майно. Інші положення цієї ж статті пов'язують момент виникнення права з іншими фактами: якщо договір підлягає нотаріальному посвідченню, то право власності виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним; якщо право власності підлягає державній реєстрації, то воно виникає з моменту такої реєстрації (ст. 334 ЦК України).

Однак це не означає, що закон відмінив необхідність передання майна для переходу права власності на нього. Так, відповідно до ст. 662 ЦК України продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу. Обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар; надання товару в розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару. Якщо з договору купівлі-продажу не випливає обов'язок продавця доставити товар або передати товар у його місцезнаходженні, *обов'язок продавця передати* товар покупцеві вважається виконаним у момент здачі товару перевізникові або організації зв'язку для доставки покупцеві (ст. 664 ЦК України).

Найбільш чітко підкреслює важливість факту передання майна для набуття права власності на нього положення закону, встановлене на випадок відмови продавця (відчужувача) передати майно набувачеві. Відповідно ст. 620 ЦК України у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторіві у власність (або у користування) річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її пере-

дання відповідно до умов зобов'язання. Та, головне, – *кредитор втрачає право на витребування* у боржника речі, визначеної індивідуальними ознаками, у разі, *якщо ця річ вже передана третій особі* у власність. Якщо ж річ, визначену індивідуальними ознаками, ще не передано, переважне право на її одержання має той з кредиторів, зобов'язання на користь якого виникло раніше, а коли це неможливо визначити, – кредитор, який першим пред'явив позов.

Наведеним положення законодавець остаточно закріпив пріоритет фактичного передання речі, порівняно із укладенням договору, оскільки визначальне значення для виникнення права власності та витребування речі має саме фактичне передання майна, а не укладення договору купівлі-продажу. Однак, наскільки таке рішення концептуально узгоджене з іншими положеннями і відповідає природі договору купівлі-продажу – це питання потребує з'ясування.

Зрозуміло, що нині надзвичайно поширені договори купівлі-продажу, в яких покупець не є користувачем придбаного майна, а купляє з метою подальшого продажу; такого покупця цікавить виключно правомочність розпорядження товаром. Остання найчастіше здійснюється «символічно» – шляхом передання товаророзпорядчих документів. Це замінює традицію майна й символізує перенесення на набувача права власності на майно (товар), що дає підстави деяким науковцям вважати, що оплата, здійснена набувачем, протистоїть наданню товаророзпорядчого документа, а отже предметом відчуження є не товар, а права на нього. Це, на нашу думку, не є вірним, адже така «фікційна традиція» тільки підтверджує виконання обов'язків з передання речі.

Це слід мати на увазі, оцінюючи договір з відчуження майнового права, яке є категорією ідеальною, хоча й належить до видів майна. Майнове право може бути об'єктом відчуження, зокрема, у випадках: – якщо суб'єкт, що наділений правом

володіння, користування річчю (без права розпорядження), передає своє право (користування) іншій особі, припиняючи його у себе; – коли на момент відчуження самого предмета матеріального світу ще не існує, однак він достеменно виникне в майбутньому; у цьому разі об'єктом відчуження може бути право на цей об'єкт, яке підтверджено відповідним юридичним титулом.

Деякі обмежені речові права (право користування, право оренди) можуть бути відчужуваними; внаслідок їх відчуження правовідносини змінюються, але не припиняються. При цьому відчужуваним буде таке обмежене речове право, яке виникло на підставі договору із власником; не є передаваним обмежене речове право, яке виникло внаслідок інших юридичних фактів. Обіготоздатними речовими є лише такі права, які можливо відчужувати без зміни власника. Щодо зобов'язальних прав, то такі майнові права є обіготоздатними внаслідок того, що являють собою певну мінову вартість; вони виступають повноцінними об'єктами цивільно-правового обігу.

Як об'єкт купівлі-продажу та об'єкт цивільних прав, що впливають з цього договору, майнове право має істотні відмінності, адже являє собою ідеальну категорію (існує абстрактно, виключно як юридичне явище). Тому для передання майнового права за договором купівлі-продажу додаткових спеціальних актів, які б знову підтверджували цей намір, не вимагається. А по суті їх не може існувати – достатньо самого правочину про відчуження майнового права. Оскільки майнове право, яке відчужується, може бути відокремлено від речі (на противагу праву власності, яке нерозривно пов'язано з річчю), остільки договір купівлі-продажу такого права є тим фактом, який є підставою для набуття майнового права. Сам процес фактичного передання права, може існувати лише в уяві, оскільки право є категорією юридичною, себто абстрактною. А вручення

документів, наприклад, тих, що посвідчують існування майнового права, не є переданням самого права. Вони можуть бути використані як доказ правомірності відчуження даного об'єкта цивільних прав, що забезпечує дійсність договору як юридичного факту.

Якщо майнові права й «передаються», то це відбувається в момент набуття дійсності договором про відчуження майнового права, без виникнення зобов'язання фактично «передати» таке право. Відповідно, відчуження майнового права зводиться до встановлення майнового права. Це підштовхує до певних висновків. Насамперед, на відносини купівлі-продажу майнового права не поширюються положення про неможливість виконання зобов'язання з «передання» права. Якщо договір купівлі-продажу права є дійсним, то «не одержати» предмет виконання (майнове право) неможливо; воно вважається набутим з моменту дійсності договору (якщо сторони спеціальним застереженням не відстрочили цей момент у договорі).

Підсумовуючи, можна дійти висновків, що до відносин з купівлі-продажу майнового права не застосовуються положення про прострочення з боку продавця як боржника (відчужувача майнового права) щодо передання предмета відчуження та з боку покупця як кредитора – щодо прийняття майнового права. Вони в принципі не перебувають у статусі боржника та кредитора щодо обов'язку «передання права», оскільки продавцем і покупцем вони стануть з моменту укладення договору, а саме з цього моменту майнове право, яке відчужується, за загальним правилом, вважається встановленим для набувача. Якщо момент набуття відчужуваного права сторони пов'язали з іншою обставиною, то з її настанням право виникає у покупця без будь-яких додаткових актів з боку сторін.

Нарешті, якщо на відносини з купівлі-продажу майнових прав поширюються загальні положення про купівлю-продаж (ч. 2 ст. 656 ЦК України), тобто правила

про відчуження речей, то щодо них діють і положення ч. 2 ст. 662: продавець повинен одночасно з товаром (читай: майновим правом) передати покупцеві документи, що стосуються майнового права та підлягають переданню разом із майновим правом відповідно до договору або актів цивільного законодавства. Звідси – передання документів, які підтверджують дійсність відчужуваного права, не слід вважати переданням майнового права («товару»).

Останнє питання заслуговує на те, щоб стати предметом окремого дослідження, поряд з іншими проблемами цивільно-правового обороту майнових прав, зокрема таких, як особливості здійснення відступлення права вимоги та відчуження інших видів майнових прав (права застави, права оренди та ін.), юридична природа майнових прав як об'єктів цивільного обороту тощо.

Список література:

1. *Грибанов В.П.* Осуществление и защита гражданских прав / Грибанов В.П. – М.: Статут, 2000. – 411 с.
2. *Красавчиков О.А.* Советский гражданский оборот / О.А. Красавчиков // Вопросы гражданского, трудового права и гражданского процесса. Ученые записки Свердловского юридического института. – М.: Госюриздат, 1957. – Т. 5. – 278 с.
3. О некоторых вопросах практики разрешения споров, связанных с защитой права собственности и других вещных прав: Постановление Пленума Высшего Арбитражного Суда РФ № 8 от 28 февраля 1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.businessrealty.ru/pravo/DocumShow_DocumID_73299.html
4. *Рыбалов А.О.* Экономические блага и гражданский оборот / А.О. Рыбалов // Объекты гражданского оборота. Сборник статей. – М.: Статут, 2007. – 542 с.
5. *Скловский К.И.* О природе сделки и передаче права / К.И. Скловский. – М.: Закон, 2010. – № 6. – 244 с.
6. *Туктаров Ю.Е.* Абстрактная модель передачи права собственности на движимые вещи // Ю.Е. Туктаров // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – М., 2006. – № 8.
7. *Чеговадзе Л.А.* К вопросу о механизме перехода права (требования) / Л. Чеговадзе // Хозяйство и право. – М., 2002. – № 6.

РЕЗЮМЕ

В работе рассматриваются особенности обязанности фактической передачи товара в обязательствах купли-продажи и, в частности, специфика ее исполнения в договорах отчуждения имущественных прав. Автор доказывает, что к отношениям купли-продажи имущественных прав неприменимы ряд общих положений о договоре купли-продажи.

SUMMARY

Presented work covers issues on peculiarities of obligation to actual transfer of merchandise in commitments of purchase and sale and also peculiarities of its execution in alienation of property rights contracts. Author determines the grounds that some general provisions on purchase and sale contract are not able to apply to legal relationships on purchase and sale of property rights.

Рекомендовано кафедрою цивільного, господарського права та процесу

Подано 28.09.11.